

УДК 346

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.17>

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КОМЕРЦІЙНОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Манзюк В.В.,

доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
Ужгородського національного університету
<https://orcid.org/0000-0003-2133-1573>

Заборовський В.В.,

професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
<https://orcid.org/0000-0002-5845-7535>

Вашкович В.В.,

доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
Ужгородського національного університету
<https://orcid.org/0000-0001-5726-5374>

Манзюк В.В., Заборовський В.В., Вашкович В.В. Історичні витоки становлення інституту комерційного посередництва в сфері господарювання.

В даній статті розкриваються першооснови виникнення інституту комерційного посередництва. Досліджується еволюція різноманітних форм існування даного економіко-правового інституту. Аналізується трансформація діяльності комерційних посередників починаючи від найдавніших часів до середини ХХ століття.

Для досягнення поставленої мети автором були проаналізовані праці відомих істориків, лексикографів та соціальних дослідників. На основі цього було сформовано умовивід про те, що торговельне посередництво як таке виникло одразу з товарообміном та забезпечувало, в першу чергу, інтереси країни.

Могутні держави, які робили акцент саме на ринковому обороті та економічному зростанні ставили під державне регулювання такий вид діяльності як торговельне посередництво. А на рубежі XVII-XVIII століття суспільне значення даного виду діяльності значно зростає, про що свідчать встановлення вимог до такої професії, та приведення його представників до держави.

Актуалізується питання щодо автоматизації частини функцій даної професії, зокрема за допомогою смарт-контрактів (B2B) та чат-ботів (B2C).

Проведене дослідження дає можливість дійти до висновку, комерційне посередництво в різних його проявах існувало з прадавніх часів, а сама професія відносилась до шанованих та впливових

у всякому суспільстві. Адже комерційний світ та потреби світового ринку тільки аттракують розріст такого виду господарської діяльності, призводячи до градації його різновидів та форм.

Ключові слова: комерційне посередництво; торговельний посередник; агент; агентська діяльність; маклер.

Manzyuk V.V., Zaborovskyy V.V., Vashkovich V.V. Historical origins of the establishment of the institute of commercial mediation in the sphere of economic activity.

This article reveals the basics of the institution of commercial intermediation. The evolution of various forms of existence of this economic and legal institution is studied. The transformation of the activity of commercial intermediaries from ancient times to the middle of the twentieth century is analyzed.

To achieve this goal, the author analyzed the works of famous historians, lexicographers and social researchers. Based on this, it was concluded that trade intermediation as such arose immediately with the exchange of goods and provided, first of all, the interests of the country.

Powerful states, which focused on market turnover and economic growth, put under government regulation such activities as trade intermediation. And at the turn of the seventeenth and eighteenth centuries, the social importance of this activity is growing significantly, as evidenced by the establishment of requirements for such a profession, and bringing its representatives to the state.

The issue of automation of part of the function of this profession is being raised, in particular with the help of smart contracts (B2B) and chatbots (B2C).

The study provides an opportunity to conclude that commercial mediation in its various manifestations has existed since ancient times, and the profession itself was respected and influential in all societies. After all, the commercial world and the needs of the world market only attract the growth of this type of economic activity, leading to the gradation of its varieties and forms.

Key words: commercial intermediation; trade intermediary; agent; agency activities; broker.

Постановка проблеми. Майже автоматизований світ актуалізує питання про доцільність існування тих чи інших професій, задіяння людських ресурсів там, де можливим є впровадження штучного інтелекту.

Дане питання не оминуло і таку сферу господарювання як комерційне посередництво, яке є невід'ємною частиною розвинутого ринку.

На даний час науковцями розробляється трансформація агентської діяльності у сфері господарювання на рівні B2B у форму смарт-контрактів, де довіреним координатором виступає саме програма.

Автоматизацію клієнтського сервісу здійснюють чат-боти, які виступають в ролі посередників між користувачами та сервісом через інтерфейс менеджера (рівень B2C).

Такі масштабні програми із заміни людських ресурсів на комп'ютерні алгоритми змушують звернутися до витоків тої чи іншої професії та з'ясування їх ролі у соціально-економічному устрою держави, що й дозволить визначити подальшу роль професії комерційного посередництва у сфері господарювання.

Метою даної роботи є дослідження основ виникнення інституту комерційного посередництва, а також функціонування різноманітних його форм у різні періоди часу.

Аналіз наукових публікацій. Дослідженням комерційного посередництва у різноманітних його формах займались ряд правників та економістів, серед яких: С. Абдуллина, Т. Батрова, С. Васильєв, Н. Власова, І. Галушина, Т. Григор'єв, А. Григор'єва, Ю. Євщина, А. Єгоров, Е. Зельдіна, Є. Лукашенко, А. Майфат, Ю. Пантя, А. Панченко, І. Петраш, Є. Попова, А. Пузирьова, В. Рєзнікова, С. Скрябін, Т. Тодуа, К. Улугова, Ю. Уралова, Є. Федчук та інші.

Виклад основного матеріалу.

Вміння продавати призводить до збільшення ... економічного пирога.

Чарльз Беннет [1]

Сутність посередництва як такого виникла ще у міфологічній свідомості стародавніх єгиптян, яка вмещувала в собі не тільки уявлення про золотий вік, дари богів, але й виділяла божеств

нижчого порядку – посередників між богами та людьми [2, с. 59].

Комерційне посередництво, зокрема такий його різновид як торгове, існувало ще у стародавні часи. Так, відомий історик, основоположник вітчизняної школи Стародавнього Сходу Б. Тураєв описує саркофаги єгипетських гробниць, що містили дерева ліванських кедрів, кілікійських сосен, залишки олова, янтарю, обсидіану що дозволило закласти умовивід про «складну торгівлю через багато рук». Він описує, що морські відносини між Італією та долиною Нілу були зв'язані посередництвом через острів Крит, який забезпечував такими товарами останню [3, с. 197]. Аналогічне економічне положення займала і стародавня Фінікія, яка грала роль торгового посередника між Єгиптом та Вавилоном [4, с. 80].

У 1945-1835 рр. до н.е. на території Центральної Анатолії (сучасна Туреччина) існувало Канішське торговельне об'єднання. Торгове об'єднання купців Каніша стало першим у світовій історії центром міжнародної торгівлі, який виник і функціонував як централізована незалежна асоціація самоврядних торгових поселень, пов'язаних між собою тісними агентсько-партнерськими та кредитно-фінансовими відносинами. Отримані з Ашшура товари члени торгових сімейних будиноків у Каніші найчастіше реалізовували через мережу мандрівних агентів або передавали на реалізацію роздрібним комісіонерам. При цьому вони самі іноді виступали як агенти для своїх компаньйонів. Це сприяло формуванню системи перехресного представництва, яке включало, зокрема, інкасацію непогашених вимог на користь компаньйона. Поширеною практикою була передача через постійного представника торгової фірми (šazzuztum) невеликих партій товарів на консигнацію (qirtum (цим же терміном позначалися гроші, передані в довірче управління)) мандрівним торговцям або агентам-комісіонерам, які в документах позначалися розхожим комерційним терміном tamkārum, у широкому значенні – від оптового продавця та продавця в кредит до лихваря [5, с. 67].

Згодом в період III-II ст. до н.е. почав формуватись Великий шовковий шлях, що протягувався від Китаю до Риму. Він був розбитий на декілька етапів, на кожному з яких каравани з товарами формували купці-посередники з різних народів [6, с. 359].

На цій основі доречно згадати про поширений торговельний шлях «із варяг в греки», який विकарбувався в IX – середині XI століття, і який об'єднуючи Балтійське та Чорне море набув міжнародного значення. Скандинави-варяги (які вважається і відкрили цей шлях) відігравали важливу роль торгових посередників між Західною Європою та Візантією. Остання згодом відійшла до великих князів Київських, для яких організація торговельних експедицій в Царград (Константи-

нополь) та захист руських торговельних інтересів стала однією із важливіших задач державної політики. І таким чином, роль торговельного посередника між Заходом та Сходом принесла Київській Русі невіданні матеріальні багатства (приміром, країна, позбавлена на той час власних джерел срібла, мала грошову систему, а основі якої лежали не монети, а гривні – злитки срібла вагою від 90 до 200 грамів) [7, с. 9].

На рубежі XVII-XVIII століття в Російській імперії торговельне посередництво набрало неабиякого обороту. Торгові посередники мали поважний статус, позаяк саме вони визначали рівень цін та попит на товари імпорту та експорту у зовнішніх зносинах Російської імперії [8, с. 147].

У 1717 році Указом Петра I була запроваджена професія гоф-маклера. Крім того, для полегшення торгівлі іноземних купців, а також для пристосування російського купецтва до європейських торговельних звичаїв була запроваджена Петербургська біржа [9, с. 183].

16 січня 1721 р. було видано «Регламент Головного магістрату», XIX глава якого «Про маклерів чи торгових звідників» гласила: «Понеже певних і присяжних маклерів справа дуже потрібна, і стосується встановлення доброго у купецтві порядку <...> і обирається такий маклер і визначається від Магістрату, але жодної платні не має; тільки отримує за працю певні гроші від купецьких людей, що йому від Магістрату визначено буде, і які торги та векселі через таку людину укладаються, ті надійні від будь-якого обману та обміни товарів являються безпечними». В приморських та інших знатних містах маклерами обирались «з купецтва добрих і у всіх торгах та вексельних переказах майстерних людей». Жодні договори на біржі не повинні були укладатися без їх посередництва, а маклерські записки при угоді повинні були гарантувати купців від можливих збитків та обманів у їхніх торгових операціях [9, с. 184].

Важним на той період було те, що усі маклери приводилися до присяги, суть якої полягала у обіцянці безсторонності та незацікавленості у посередницькій діяльності [9, с. 186].

Становлення комерційного посередництва у XX столітті ми можемо розділити на 2 рівні: на міжнародній арені та часів радянського права.

На думку професора Вальтер А. Фрідмана, точкою відліку початку епохи масової дистрибуції став перший всесвітній конгрес продавців, який відбувся 10 липня 1916 року в США. У своїй книжці «Народження продавця. Трансформація продажу в Америці» автор, описуючи становлення масової дистрибуції, переконливо доводить, що «коробейники були невід'ємною частиною ринкової революції ранньої Америки», зважаючи на те, що «...вони сформували мережі, які пов'язали воєдино сільські та міські райони країни». Він виділив на початок XIX століття три типи коробейників:

ті, які працюють незалежно від виробника, ті, які найняті виробником, і ті, які найняті організацією коробейників [10, с. 19].

На теренах нашої країни у дореволюційний період мало місце посередництво торгове та фінансове. Це підтверджується визначенням даного терміну у словнику відомого лексикографа В. Даль, який дав формулювання посередництву як всякій діяльності для зведення двох осіб або сторін, для схилення одного до продажі, іншого до покупки, або для примирення осіб, що спорять, ворогують, позиваються [11, с. 351]; а також Брокгауза та Ефрона, де окрім торгового (промислового) виділялось посередництво за векселем (необхідне та добровільне) [12, с. 696].

Знаний правник того часу Г. Шершеневич зазначав, що сукупність юридичних угод, направлених на здійснення посередницької діяльності між виробниками та споживачами при зверненні економічних благ, складає торговий обіг, що є складовою частиною економічного обігу, де однак угоди, позбавлені ознаки посередництва не входять до торгового обороту [13, с. 1].

Після подій 1917 року на території СРСР у світлі нової ідеології виникає політична система, яка кардинальним чином змінила внутрішню та зовнішню торгівлю. Націоналізація виробничого та фінансового секторів економіки призвела до зміни ринкової кон'юнктури: якщо раніше мала місце множинність суб'єктів економічної діяльності, то тепер виникла потужна тенденція на появу лише одного суб'єкта в особі держави [14, с. 34]. В цій новій економічній архітектурі не було місця посередникам, що розглядалися виключно як спекулянти. Їхні функції були переведені частково на виробників і частково на сільськогосподарську та споживчу кооперацію, які функціонували під жорстким державним контролем [15, с. 89].

До 1923 року економічний результат змін змусив змінити економічний курс. Відображенням цієї зміни стала поява у зовнішній і внутрішній торгівлі торгових агентів, що вимагало прийняти відповідні правові акти, тобто створити самостійну правову основу регулювання діяльності комерційних агентів [16; 17; 18; 19].

Посередницькі відносини в описуваний нами період були вузько спеціалізованими. На це звернув увагу О. Іоффе, зокрема на доповнення законодавства союзних республік раніше відсутнім у ньому інститутом договору комісії. Після цього у різний час до 30-х років включно склалися такі спеціальні його різновиди, як угоди комісійних магазинів, комісійний продаж автомобілів, реалізація на комісійних засадах надлишків сільськогосподарської продукції колгоспів підприємствами споживчої кооперації, комісійний продаж зайвих матеріальних цінностей соціалістичних організацій (через систему Державного комітету з

матеріально-технічного постачання СРСР та сільгосптехніки) [20, с. 427].

Існували також торговельні посередництва та агентства СРСР, що здійснювали права Союзу РСР в галузі приналежної йому монополії за кордоном [21].

Про самостійність на світовому ринку професії комерційних агентів вперше заявила французька асоціація, створена ще у 1898 році [22]. Однак процес координації діяльності комерційних агентів на міжнародному рівні досяг свого апогею після 21 вересня 1953 року, коли було засновано Міжнародну асоціацію комерційних агентів та брокерів (Internationally United Commercial Agents and Brokers, IUCAB), метою якої стала підтримка свободи та розумного розвитку міжнародної торгівлі, захист та просування спільних інтересів комерційних агентів, брокерів та дистриб'юторів усіх країн, а також зміцнення їх позицій як незалежних ділових осіб (бізнес-осіб) [23]. Сьогодні до її складу входять 20 національних асоціацій незалежних комерційних агентів.

Досліджуючи соціальний феномен посередництва, С. Абдулліна означила чотири хронологічні умови, що сприяли його становленню в суспільстві:

1. Зростаючі потреби. Посередництво формувалось поступово, і першочергово було пов'язане з бартером продуктів. Економічні відносини виникли тоді, коли у первісної людини з'явилась потреба у взаємодії з іншими людьми забезпечувати свої існування та розвиток. Характер, обсяг та інтенсивність взаємодії доросли зі зростанням потреб.

2. Обмеженість всіх ресурсів виробництва – праці, землі та інших матеріальних засобів виробництва, що призвело суспільство до різних нездорових способів розподілу благ: захопленню, розбою, війнам тощо.

3. Суспільний поділ праці. В історії відомо кілька ступенів суспільного розподілу праці, такі як відділення скотарства від землеробства, виділення ремесла як самостійної галузі, подальше дроблення галузей, поглиблення спеціалізації окремих виробництв. Інтелект допоміг людині усвідомити, що її діяльність буде більш продуктивною, якщо вона зосередиться на якійсь одній діяльності. Спеціалізація вимагала організованої кооперації та згуртувала спільноту.

4. Поступове усвідомлення людиною своєї соціальності, суспільної природи призвело до переходу від стада до родоплемінних відносин, далі до матриархату, патріархату та державності. Тому, з одного боку, умовами виникнення ринку та посередництва на ньому є спеціалізація та поділ праці, а з іншого боку, згуртування, «соціальна кооперація» розрізнених індивідів, що спеціалізуються у своїй галузі [24, с. 9].

Таким чином, комерційне посередництво в різних його проявах існувало з прадавніх часів, а сама професія відносилась до шанованих та впливових у всякому суспільстві. Ще Аристотель вбачав посередництво як мистецтво збагачення [25, с. 14].

Автоматизація діяльності більшості професій, в тому числі і комерційного посередництва (смарт-контракти, чат-боти) ні трохи не дозволяє відумерти даній професії. Навпаки, комерційний світ тільки аттракує розрост такого виду господарської діяльності, призводячи до градації його різновидів та форм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bennett C. Scientific Salesmanship. St. Louis, USA : American Efficiency Bureau. 1933. 702 p.
2. Муравьева Л.А. Финансово-экономическое развитие Древнего Египта. *Международный бухгалтерский учёт*. 2012. № 6 (204). С. 57–64.
3. Тураев Б.А. История Древнего Востока : в 2-х т. Т. 1 / под ред. В.В. Струве, И.Л. Снегирева. Ленинград : ОГИЗ-СОЦЭКГИЗ, 1935. 308 с. С. 197.
4. Пиков Г.Г. Запад знакомится с Востоком (Представления средневековых европейцев о восточных народах) : учебное пособие. Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2020. 458 с. С. 80.
5. Канаев А.В., Сеница Е.А. История факторинга: от агентской сделки до индустрии коммерческого финансирования. *Финансы и кредит*. 2013. № 35 (563). С. 66–76.
6. Перхавко В.Б., Беспалов И.В. Купечество. *Большая российская энциклопедия : в 35 т. Том 16. Крещение Господне – Ласточковые / гл. ред. Ю.С. Осипов. Москва : Большая российская энциклопедия, 2010. 751 с.*
7. Мягков М. Святые заступники Руси. Александр Невский, Дмитрий Донской, Довмонт Псковский, Владимир Серпуховской. Москва : ИД «Комсомольская правда», 2014. 96 с.
8. Головки Ю.И. Описание торговли с Турцией, составленное курским купцом Михаилом Однорядкиным (1765 г.). *Торговля, купечество и таможенное дело в России в XVI–XIX вв.* : сб. материалов Второй междунар. науч. конф. (г. Курск, 2009 г.) / сост. А.И. Раздорский. Курск : Курский государственный университет, 2009. С. 147–151.
9. Лизунов П.В. Первые маклеры в России: зарождение биржевой торговли (XVIII – начало XIX в.). *Торговля, купечество и таможенное дело в России в XVI–XIX вв.* : сб. материалов Второй междунар. науч. конф. (г. Курск, 2009 г.) / сост. А.И. Раздорский. Курск : Курский государственный университет, 2009. С. 183–187.
10. Friedman Walter A. Birth of a Salesman: The Transformation of Selling in America. Cambridge, USA : Harvard University Press, 2005. 368 p.

11. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Томъ третий. П. Второе изд, испр. и знач. умнож. по рукописи автора. Санкт-Петербург-Москва : Тип. М.О. Вольфа, 1882. 584 с.
12. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: Том XXIVА (48). Полярные сияния – Прая / нач. проф.. И.Е. Андреевским ; продолж. под. ред.. К.К. Арсеньева и О.О. Петрушевского. Санкт-Петербург : Семеновская Типолитография (И.А. Ефрона), 1898. 864 с.
13. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права. Изд. 9-е (второе посмертное). Москва : Московское научное издательство ; Тип. «Московское Издательство», 1919. 373 с.
14. Петраш И.П. Коммерческое агентирование в торговом праве: сравнительно-правовое исследование : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2015. 200 с.
15. Смушков В.В. Экономическая политика СССР. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков : Пролетарий, 1925. 397 с.
16. О мерах к урегулированию торговых операций государственных учреждений и предприятий : Декрет СНК РСФСР от 2 января 1923 г. *Собрание узаконений*. 1923. № 1. Ст. 38.
17. О торговых агентах : Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 29 октября 1925 г. *Собрание узаконений*. 1925. № 76. Ст. 569.
18. О коммивояжерах государственных, торговых и промышленных предприятий : Положение СНК РСФСР от 2 января 1923. *Собрание узаконений*. 1923. № 1. Ст. 19.
19. О порядке применения Постановления ЦИК СССР, СНК СССР от 29 октября 1925 г. «О торговых агентах» : Инструкция Наркомторга СССР, ВСНХ СССР от 16 февраля 1926 г. *Бюллетень финансового и хозяйственного законодательства*. 1926. № 12.
20. Иоффе О.С. Развитие цивилистической мысли в СССР. Ч. 2. *Избранные труды по гражданскому праву. Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории хозяйственного права* : сб. научн. труд. 4-е изд. Москва : Статут, 2020. 782 с.
21. Положение о торговых представительствах и торговых агентствах Союза ССР за границей : Постановлением ЦИК СССР и СНК СССР от 13 сентября 1933 г. *Собрание законов СССР*. 1933. № 59. Ст. 354.
22. La Fédération Nationale des Agents Commerciaux. Sur La Fédération URL: <https://www.agentcommercial.fr/la-federation-nationale-des-agents-commerciaux.html>
23. Internationally United Commercial Agents and Brokers. History. URL: <https://iucab.com/about-us/history/>
24. Абдуллина С.В. Социальный феномен посредничества : автореф. дисс. ... канд. социологический наук : 22.00.04. Уфа, 2011. 23 с.
25. Галкина И.В. История экономических учений. Учеб.-метод. пособ. Гомель : БелГУТ, 2019. 89 с.